

Marta Bjeletić

TURCIZMI U SRPSKOHRVATSKOJ TERMINOLOGIJI
SRODSTVA

JUŽNOSLOVENSKI FILOLOG LI

BEOGRAD
1995

MARTA BJELETIĆ
(Beograd)

TURCIZMI U SRPSKOHRVATSKOJ TERMINOLOGIJI SRODSTVA*

Rad se zasniva na semantičkoj analizi turcizama u srpskohrvatskoj terminologiji srodstva. Navode se i balkanske paralele analiziranih termina.

„... i prošlost i sadašnjost naše zemlje,
našega naroda i njegovih kulturnih teko-
vina biće samo onda jasne kad se Turci
i ono što je njihovo do sitnica prouče.“

(Tihomir Đorđević)

Predmet ovog rada su turcizmi u oblasti rodbinske terminologije srpskohrvatskog jezika, pri čemu se u obzir uzimaju samo reči iz osmanskog turskog. Navedene reči se posmatraju sa semantičkog aspekta, odnosno utvrđuje se da li je i do kakvih promena došlo u značenju turskih pozajmljenica u odnosu na turske modele. Ovde odmah moramo ukazati na uslovnost naših rezultata zbog nepostojanja istorijskog turskog rečnika ili bar dijalekatskog rečnika zapadno-rumelijskih govora koji su bili osnovni izvor srpskohrvatskih turcizama. Od turskih rečnika koristili smo *Redhouse* 1988 i SDD i DS koji, iako dijalekatski, ne uzimaju u obzir turske govore na Balkanu¹. Zbog toga smo bili primorani, iako svesni da se time dobija ne sasvim precizna slika razmatranog problema, da značenja srpskohrvatskih turcizama upoređujemo sa značenjima odgovarajućih reči u savremenom turskom jeziku. U potrazi za semantikom posegnuli smo i za etimološkim rečnikom turskih jezika (Севортян 1974—1989) u kojem se daje iscrpan pregled značenja leksema u svim turskim jezicima. Međutim, mi ne možemo pouzdano utvrditi koje konkretno značenje je imala turska reč kada je preuzeta u srpskohrvatski jezik. Takođe ne možemo pratiti dalji semantički razvoj pozajmljenice, odnosno kako su se (i da li su) značenja hronološki menjivala. Bez uvida u istorijsku semantiku kako turske tako i srpskohrvatske leksike možemo dati samo uopštenu sliku semantičkih pomaka ostvarenih u ovoj sferi leksike.

* Ovo je proširena verzija referata podnetog na VII balkanološkom kongresu (Solun, 29. 08. — 04. 09. 1994.), pod naslovom: Турцизми в сербскохорватској терминологији родства и својства.

¹ Detaljnije o problemima proučavanja turcizama u sh. jeziku v. Стаховский 1965.

Kako u većini balkanskih jezika postoje ekvivalenti srpskohrvatskih turcizama, najčešće preuzeti iz istih govora i u isto vreme, i kako u većini slučajeva imaju sličan fonetski lik i ista ili malo izmenjena značenja², u radu navodimo i balkanske paralele analiziranih srpskohrvatskih turcizama, u meri u kojoj nam to dozvoljavaju raspoloživi izvori ostalih balkanskih jezika.

Iako je težište rada na semantici, nije se moglo izbeći uvođenje etimološkog kriterijuma s obzirom na postojanje spornih, nerazjašnjenih i pogrešno protumačenih termina³.

Uzimamo u razmatranje samo osnovne reči a ne i njihove sh. izvedenice tipa: *amidžinica*, *daidžić*, *halična* itd. Time bi se višestruko uvećao prezentirani korpus, a one i nisu neposredan predmet našeg interesovanja, jer kao takve ne postoje u turskom jeziku. Izuzetak pravimo samo kada su u pitanju termini za obraćanje, tj. analiziramo i srpskohrvatske izvedenice (najčešće oblike ženskog roda), jer kod ove grupe termina u obzir treba uzeti i vrlo izraženu sociolingvističku dimenziju.

Među turcizmima u oblasti terminologije srodstva uočavaju se tri osnovne grupe.

U sastav prve ulaze termini koji i u turskom jeziku pripadaju sferi rodbinske terminologije. Ovoj grupi pripadaju uglavnom nominacioni termini⁴. U grupi se izdvajaju dva sloja.

Prvi čine termini koji su preuzeli sva ili samo neka značenja svojih turskih modela:

— sh. *amidža* „stric; čika (pri obraćanju starijem čoveku)“⁵ prema tur. *amca* „stric (u familijarnoj upotrebi prilikom obraćanja starijem čoveku)“ (Redhouse 1988:56)⁶, tur. dij. *amca*, *amuca* „isto“ (DS:238, 239). Upor. mak. *adžo* „stric“ (Hendriks 1976:251); bug. *амџа* „bratučed; stric; stariji brat“ (PBE); alb. *axhë*, *mixhë* „stric, čiča; čika, striko“ (FShS, Çabej 1988:118); rum. *miğ* „stric“ (Scurtu 1966:134).

— sh. *aràtluk* „posestrimstvo“ prema tur. dij. *aratlık* „prijatelj, drug, ahretlik“ (DS:300). Upor. bug. *аратлик*, *аретлик* „prijatelj, pobratim“ (ПРОДД). Kao izvorište bugarske reči (БЕР 1:14) uzima se tur. *ahretlik* „usvojeno

² Upor. Страховский 1965:58.

³ Ovom prilikom po strani ostavljamo reduplikacije *dada* „otac; majka; starija sestra; tetka“, *deda* „deda“, *lala* „otac; stariji brat; stric“, *nana* „majka; baba“ koje jedni smatraju turcizmima (Knežević 1962, Škaljić 1979), drugi — slovenskom lektikom (SP, ЭССЯ), a treći (Skok) se ne opredeljuju između ove dve mogućnosti, smatrajući obe jednako verovatnim.

⁴ Za ovo razmatranje je relevantna podela termina srodstva na nominacione termine i termine za obraćanje, v. Bjeletić 1994:200.

⁵ Ako nije drugačije naznačeno, primeri su iz RSRNU.

⁶ O etimologiji sh. termina v. Skok 1986:100; Škaljić 1979:71, 94; Knežević 1962:32; Mollova 1982:49; Stachowski 1967:14.

⁷ „Ahretl'k je posestrimstvo. Kad dve Turke žive u osobitom prijateljstvu, one se posestrime na onaj isti način, kao što rekosmo da čimamo i pobratime. Od tada one zovu jedna drugu: Ahretl'k ili Ahretl'k mori!“ Niš—Skoplje (Dostolić 1984:203).

siroče odgojeno kao sluga; ono što se odnosi na onaj (drugi) svet“ (Redhouse 1988:28). Međutim Molova, razmatrajući i bugarske i srpskohrvatske potvrde, a polazeći od semantike naše reči, nalazi njihovo izvorište u obliku staroturskog zapadnog dijalekta *āratluq/āratluk, āratlık, ārätlik/āretlik* „večno prijateljstvo između devojaka ili žena koje su postale *arat*“ (Mollova 1982:53—54). Ako bi se ovo tumačenje i moglo prihvatiti za srpskohrvatsku reč, semantika i fonetika govore u prilog tur. dijalekta *aratlık* kao izvoru bugarskog termina.

— sh. *badžānak* v. pašenog „muž ženine sestre“ prema tur. *bacanak* „muž ženine sestre“ (Redhouse 1988:116)⁸, „šurak, dever“ (Севортян 1978:24—25). Upor. mak. *bačanak* „pašenog“ (PMJ); bug. *баджанак* „isto“ (РБЕ, БЕР 1:25); gr. *πατρζανάκης* „isto“ (HГPC); alb. *baxhanak* „isto“ (FShS, Çabej 1988:185); rum. (arum.) *bîginac*, (meglum.) *băginac, bădzănac, bădzinac* „isto“ (Scurtu 1966:209).

— sh. *burāzer* „brat“ prema tur. *birader* „brat; stari družu (u vokativu)“ (Redhouse 1988:182)⁹. Upor. gr. *μ(ου)ραζέρης* „pobratim“ (HГPC); alb. *birazer* (Krajni 1968:882)¹⁰.

— sh. *dāidža* „materin brat, ujak“ prema tur. *dayı* „ujak (u familijarno upotrebi prilikom obraćanja starijem gospodinu)“ (Redhouse 1988:276)¹¹. Upor. bug. *даня* „ujak“, *дајчо* „isto“ (РБЕ, БЕР 1:314); alb. *dajë* „isto“ (FShS, Çabej 1989:153); rum. (meglum.) *daiă* „isto“ (Scurtu 1966:134).

— sh. *đuvègija* „momak za ženidbu, mladoženja; muž, suprug“ prema tur. dijalekta *güvegi* „zet, mladoženja“ (DS:2239) u kome se čuva suglasnik *g* u osnovi, za razliku od književnog oblika *güvey, güveyi* „isto“ (Redhouse 1988:426)¹², gde se to *g* izgubilo. Sevortjan navodi još i značenja: „mladi muž; oženjen muškarac“ (Севортян 1980:43—46). Upor. bug. *юве, ювьо* „zet, sestrin muž“ (Родопи, passim).

— sh. *ānuma* v. *hanuma* „gospođa, dama; žena, supruga“ prema tur. *hanım* „gospođa, dama; žena; *iza imena* gđa., gđica.; supruga; domaćica“ (Redhouse 1988:447)¹³. Upor. mak. *анама, анамка, анка* „v. *hanuma*“ (PMJ); bug. *ханьма* „udata Turkinja, kaduna, bula“ (Геров); gr. *χανούμ* „hanuma, gospođa (obraćanje Turkinji)“ (HГPC); alb. *hanëmë* „gospođa“ (FGjSSh); rum. *hanimă* „otmena gospođa, plemkinja kod Turaka“ (Tiktin II:280).

— sh. *īnda* „zaova“ (Leskovac, Mitrović 1984:124)¹⁴ prema tur. dijalekta *inge* (DS:2542) = tur. *yenge* „a woman's sister-in-law; starija žena koja pomaže mladoj i prati je“ (Redhouse 1988:1252)¹⁵, „žena starijeg brata ili rođaka /strica, ujaka/

⁸ O etimologiji v. Skok s.v. *badžēnāk*. Ostale varijante u sh. jeziku: *badžanok, badženak, badžanog*.

⁹ O etimologiji v. Skok s.v. *brāt*; Skok 1937—38:189; Škaljić 1979:154; Knežević 1962:66.

¹⁰ U izvoru nije navedeno značenje termina.

¹¹ O etimologiji v. Skok s.v. *dāidža*; Škaljić 1979:204; Knežević 1962:96.

¹² O etimologiji v. Skok s.v. *đuvègija*; Stachowski 1963:159.

¹³ O etimologiji v. Skok s.v. *hân!*; Škaljić 1979:311; Knežević 1962:142. Ostale varijante u sh. jeziku: *anama, anoma, hanuma*.

¹⁴ Ostale varijante u sh. jeziku (sa značenjem „deveruša“): *enga, endā, jenga, jenda, jenjga*.

¹⁵ Ovdje iz definicije nije jasno da li je u pitanju snaha, jetva ili zaova, jer su sva ta značenja sadržana u pojmu *sister-in-law*. Interesantno je da SDD:1514 (s.v. *yenge*) uopšte ne navodi „rodbinsko“

prema mlađim rođacima muža; žena koja prati mladu u mladoženjin dom“ (Севортян 1989:189—190). Upor. bug. *инге* „strina“, *иня* „starija jetrva“ (БЕР 2:76).

— sh. *kàin* „ženin brat, šurak“ prema tur. *kayın* „brother-in-law“ (Redhouse 1988:624)¹⁶. Upor. bug. *каина* „zaova“, *каинчо* „šurak“ (БЕР 2:143).

— sh. *karâbet* „srodstvo, srodništvo“ prema tur. *karabet* „srodstvo, rodbina; bliskost“ (Redhouse 1988:602).

Drugi sloj čine termini koji su delimično ili potpuno izmenili značenja svojih turskih modela, tj. ili su preuzetim izvornim značenjima dodali nova ili su razvili potpuno drugačija značenja od izvornih:

— sh. *akrêba*, *ekrêba* „rodbina, porodica, svojta; onaj koji je iz dobre porodice“; *kreba* „uža porodica čoveka sa ženom i decom“ (Imljani, Pavković 1962:121) prema tur. *akraba* „rođak; rodbina“ (Redhouse 1988:38)¹⁷. Značenje „onaj koji je iz dobre porodice“ razvilo se sekundarno verovatno pod uticajem sinonimnih izvedenica: *kolenović*, *kućić*, *odžaković*, *sojević*. . . . Upor. alb. *akraba* „arh. rodbina, svojta, akreba“ (FShS, Çabej 1988:29).

— sh. *bâba* „otac; poočim; ded; svekar; tast; naziv za starijeg muškarca u porodici“ prema tur. *baba* „otac; stariji, poštovanja vredan čovek; deda“ (Redhouse 1988:114—115)¹⁸. Sem izvornih značenja „otac“ i „deda“ u sh. jeziku su se razvila i značenja „poočim“, „svekar“ i „tast“. Ovde su u pitanju najverovatnije termini za obraćanje, jer je kod njih uobičajena upotreba naziva za oca pri obraćanju svim pomenutim srođnicima. Upor. mak. *баба* „arh. otac, babo“ (PMJ); bug. *баба* „obraćanje ocu“ (ПБЕ, БЕР 1:23); gr. *μπαμπάς* „tata, otac“ (НГРС); alb. *baba*, *babë* „otac“ (FShS, Çabej 1988:119); rum. *baba* „otac“ (Scurtu 1966:20).

— sh. *bâlgaza* „svastika; snaha“ prema tur. *baldz* „svastika“ (Redhouse 1988:127)¹⁹, „svastika; mlađa svastika; zaova“ (Севортян 1978:53—54). Pored izvornog značenja, u sh. jeziku se razvilo i novo značenje „snaha“. Upor. mak. *балдза* „svastika“ (Koneski, Vidoeski, Jašar-Nasteva 1968:523); bug. *балдъза* „isto“ (ПБЕ).

— sh. *bika* „majka; žena, devojka kod muslimana; kćer“ prema tur. *bike* „gospođa; gospođica; supruga; zaova, svastika“ (SDD:205; Севортян 1978:134—135)²⁰. Kod ove reči nema poklapanja između tur. izvora i sh. ekviva-

značenje, ali beleži fonetski bliži oblik *inge* (SDD:792). O etimologiji v. Skok s.v. *jëndija*; Škaljić 1979:368; Knežević 1962:168.

¹⁶ Iz definicije značenja ne vidi se da li u turskom reč označava šuraka, devera, svaka ili pašenoga, jer su sva ova značenja sadržana u terminu *brother-in-law*. O etimologiji v. Skok s.v. *kàin*; Škaljić 1979:382; Knežević 1962:175.

¹⁷ O etimologiji v. Skok 1937—38:346; Škaljić 1979:79; Knežević 1962:27; Mollova 1982:44.

¹⁸ S.vv. *baba* 1. i *baba* 5. O etimologiji v. Skok s.v. *bâba*, Škaljić 1979:109; Knežević 1962:41.

¹⁹ O etimologiji v. Škaljić 1979:118; Knežević 1962:45. Ostale varijante ovog termina u sh. jeziku: *baldaza*, *balduza* (RSANU), *balteza* (Vasojevići, Stijović 1990:132), *balg'za* (Piro, Živković 1987:5), *baldeza* (Mrkovići, Vujović 1969:81), *b'ldiza* (Leskovac, Mitrović 1984:17).

²⁰ Skok s.v. *bika* smatra da je reč tamnog postanja i navodi rum. *bicâ* istog značenja. Međutim, ni Tiktin (s.v. *bic*) nema rešenje. Reč nije registrovana ni u: Škaljić 1979 ni u: Knežević 1962. Kako areal imenice (Bosna) upućuje na moguće tursko poreklo, mi smo je doveli u vezu sa gorepomenutom turskom rečju.

lenta ni kod „nerodbinskih“ ni kod „rodbinskih“ značenja. Ona je razvila potpuno nova značenja, nesvojstvena turskom modelu. Upor. rum. *bîc* „otac“, *bîcǎ* „majka“ (Tiktin I:334).

— sh. *bûla* „muslimanska žena; strina, ujna; naziv koji iz milošte daje mlada jetrvi ili zaova snasi; učiteljica ženske dece u osnovnoj školi (mektebu)“ prema tur. *bula* prov. „starija sestra“ (Redhouse 1988:199)²¹, „tetkin sin; starija sestra“ (SDD:230); „snaha, zaova, stric, ujna“ (DS:784). Mogući izvori sh. termina su još i tur. *bullâ* „gospođa, gospođica; starija sestra; baba; zaova; majčina sestra“ (SDD:231); „žena starijeg brata, gospođa, žena“ (DS:789); *bola* prov. „strina“ (Redhouse 1988:190), „očeva sestra“ (SDD:217); *böle* prov. „cousin“ (Redhouse 1988:195)²², „dete majčine sestre; stričevo dete; dete očeve sestre; bratovo dete; majčina sestra“ (SDD:225), *billa* „starija sestra; gospođa“ (SDD:200). Kao specifično turska, Sevortjan navodi sledeća značenja: „tetka sa majčine ili očeve strane; bratova žena, snaha; strina; ujna; stric; ujak“ (Севортян 1978:217—219). Od „rodbinskih“ značenja u srpskohrvatski su preuzeta samo značenja „strina“ i „ujna“. Reč se koristi i kao termin za obraćanje među srođnicama, a razvila je i „nerodbinska“ značenja (kojih nema u turskom). Upor. mak. *була* „bula“ (PMJ); bug. *була* „Turkinja koja pokriva lice i glavu feredžom, kaduna, hanuma“ (PBE, БЕР 1:88); alb. *bullë* „bula, muslimanska žena“ (FShS, Çabej 1988:367); rum. *bulă* „Turkinja; aljkavuša“ (Tiktin I:395).

— sh. *čiča* „stariji čovek, starac; očev brat, stric“ (RMS); „otac“ (Lovra, Mijatović 1983:175; Mrče, Radić 1990:62) prema tur. *çice* prov. „aunt“ (Redhouse 1988:253)²³; tur. dij. *çice* „starija sestra; tetka“ (DS:1203) ili *çice* „tetka, majčina sestra; starija sestra; zaova; tetka, očeva sestra“ (SDD:347) ili *cice* „baba, starija sestra, tetka, deveruša, zaova, sestra“ (SDD:271) i *cici* „starija sestra, tetka, deveruša, jetrva, novodovedena mlada“ (SDD:272); „stric“ (DS:958). Termin *čiča* smatra se balkanskim turcizmom²⁴. Međutim, ima i mišljenja da je u pitanju slovenska reč²⁵. Ukoliko se zaista radi o turcizmu, vrlo je zanimljivo to što se skoro sva značenja (osim značenja „stric“) potencijalnih izvora našeg termina odnose na ženske srođnike, dok u srpskohrvatskom jeziku termin označava isključivo muškarce. S druge strane, to usamljeno dijalekatsko značenje je upravo ono koje se javlja u našem jeziku. Pitanje je da li je ono moglo biti poznato nosiocima srpskohrvatskog jezika. Ukoliko to nije bio slučaj, ovo potpuno semantičko razilaženje može biti indikativno za utvrđivanje konačne etimologije termina. Upor. mak. *чичо*, *чичко* „stric; stariji poznat čovek uz ime; obraćanje starijem čoveku“ (PMJ); bug. *чичо* „stric“, *чича* „strina“; obraćanje starijoj jetrvi“ (Родопи, passim); rum. *ciuce*

²¹ O etimologiji v. Skok s.v. *bûla*¹; Škaljić 1979:153; Knežević 1962:65, a o bug. *була* v. Бернар 1982:306—308.

²² Iz engleskog prevoda ne znamo da li je u pitanju značenje „bratić“, „bratučed“, „sestričina“, „bratučeda“, „rodak“ ili „rodaka“, jer su sva ona sadržana u pojmu *cousin*.

²³ Ne znamo da li je u pitanju značenje „tetka“, „ujna“ ili „strina“ jer se sva ona sadrže u pojmu *aunt*.

²⁴ Skok s.v. *čiča*; Knežević 1962:62.

²⁵ Šaur 1975:73—74; БЕР s.v. *дода*.

(*ciuicā*) „stariji brat“, (meglrum.) *čiči*, *ciciā*, *čiča*, *tsitsā* „stric“ (Scurtu 1966:121, 133, 134).

— sh. *ēba* „mati oca ili majke; pomajka²⁶; majka; babica, primalja“ prema tur. *ebe* „babica, primalja; prov. baba“ (Redhouse 1988:323), „majčina majka, očeva majka, baba; majčina sestra; obraćanje majci, babi ili starijoj sestri; prababa; starija sestra“ (SDD:501; Севортян 1974:220—222)²⁷. Na našem terenu postojećim značenjima dodato je novo: „pomajka“.

— sh. *āla* v. hala „tetka, strina, ujna“ (samo kod muslimana) prema tur. *hala*, *hale* „tetka, očeva sestra“ (Redhouse 1988:438)²⁸. Turcizam *hala* je u nekim govorima, npr. kod Mrkovića (Vujović 1969:82), u Janjevu²⁹ i Mostaru (Milas 1903:83), zadržao svoje izvorno, izdiferencirano značenje „tetka, očeva sestra“³⁰ (nasuprot *teza* „tetka, majčina sestra“, v. dalje), dok je u ostalima povećao broj designata na koje se odnosi (pa otuda takva definicija u R SANU). Interesantno je da u bugarskom termin *але*, *хала* ima i značenje upravo suprotno od onog u turskom, tj. „majčina sestra“ (Георгиева, Московна, Радева 1971, karta br. 2), a sreće se i značenje: „zaova“ (Родопа, passim). Upor. i alb. *hallë* „teta, tetka (očeva sestra)“ (FShS).

— sh. *ama*, *hama* „majka“ (Hercegovina, Zovko 1902:369, 372); *hāma* „mati; baka; svekrva“ (Škaljić 1979:307), „maćeha“ (Smailović 1966—67:50). Škaljić ovaj oblik izvodi iz *hanuma*. Međutim, kad je u pitanju oblik bez inicijalnog *h*, treba uzeti u obzir i tur. dijalekt. *amma* „baba“ (DS:235) ili *ame* „tetka“ (DS:238) kao moguće izvorište.

— sh. *kārdāš* „drug, prijatelj“; *kardāš* „drug, pobratim“ (Leskovac, Mitrović 1984:143) prema tur. *kardaş* „brat ili sestra, braća i sestre“ (Redhouse 1988:606)³¹. Ova reč u turskom pripada oblasti rodbinske terminologije, a u sh. jeziku je razvila značenje koje je van te sfere. Upor. mak. *кардаш* „razg. kardaš, drug, brat“ (PMJ); bug. *кардаш* „brat, pobratim“ (ПРОДД, БЕР 2:245); gr. *καρντάσης* „brat; prijatelj, drug“ (ΗΓΡС); rum. *cardaş* „drugar“ (Tiktin I:442).

— sh. *mōna* „naziv koji daje dete majci, snaha zaovi, mlađa jetrva starijoj; žena koja se pravi preterano pametna, mudrijašica“ prema tur. *mona* „baba“ (SDD:1068)³². Izvorno značenje je u sh. jeziku zamenjeno drugim, novim „rodbinskim“ značenjima, verovatno zato što se ovaj termin koristi pretežno u obraćanju. Sekundarno se razvilo i pejorativno značenje koje potpuno izlazi izvan sfere rodbinske terminologije.

²⁶ Ovde se misli na ženu koja doji tuđe dete. Pored naziva *pomajka*, *baba*, *nana*, *majka*, u Bosni se koristi i naziv *ebe*, *ebejka*, iako je originalni turski naziv *sud-anasi* (Hercegovina) ili *sut-ana* (Đevdelija) (Filipović 1991:443).

²⁷ O etimologiji v. Škaljić 1979:261; Knežević 1962:148.

²⁸ O etimologiji v. Skok s.v. *āla*³; Škaljić 1979:303; Knežević 1962:28.

²⁹ Podatak je iz Upitnika za srpskohrvatski/hrvatskosrpski dijalektološki atlas.

³⁰ Postoje mišljenja da je termin u staroturkskom označavao i očevu i majčinu sestru, v. Mollova 1982:45.

³¹ O etimologiji v. Skok s.v. *kārdāš*; Škaljić 1979:397; Knežević 1962:184.

³² Etimologija ovog termina dosad nije razmatrana.

— sh. *téza* „isto što tetka“ (RJAZU) prema tur. *teyze* „tetka, majčina sestra“ (Redhouse 1988:1169)³³. Ovde je situacija ista kao i kod termina *hala*, tj. u nekim govorima (Mrković, Janjevo) termin je zadržao svoje izvorno značenje „tetka, majčina sestra“ dok je u drugim govorima, verovatno pod uticajem domaćeg, neizdiferenciranog termina *tetka*, proširio značenje obuhvativši i očevu sestru i tako neutralisao izvornu semantičku diferencijaciju³⁴. Upor. bug. *тејза, тезе, теска, тиза* „tetka, zaova“ (Родопи, passim); alb. *teze* „tetka, teta, majčina sestra“ (FShS).

Drugu grupu sačinjavaju turcizmi koji u turskom ne pripadaju rodbinskoj terminologiji, a u srpskohrvatskom se koriste uglavnom pri obraćanju različitim srođnicima, pa tako ni ovde nisu termini u pravom smislu te reči:

— sh. *běgovica* „ime odmila koje novodovedena mlada daje mladoj ženskoj osobi u kući“ prema tur. *bey* „plemić; *iza imena* gospodin; princ, vladar, poglavica; vođa, glava, gospodar; ugledan seoski plemić“ (Redhouse 1988:164; Севортян 1978:97—101)³⁵. Upor. mak. *бег* „beg“, *беговица* „begovica, beginica, beginja“ (PMJ); bug. *беџ, бег* „krupan velikoposednik ili upravitelj varošice u Otomanskoj imperiji“ (БЕР 1:40); gr. *μπέης* „beg (titula); tiranin, despot; gospodin, onaj koji živi gospodski“ (НГРС); alb. *beg, bej* „ist. beg, bej“ (FShS, Çabej 1988:191); rum. *bei* „isto“ (Tiktin I:312).

— sh. *čata* „ime odmila koje mlada daje susedima svoga novog doma“ (RSANU s.v. *karavèzija*) prema tur. *kâtib, kâtîp* „činovnik, pisar, blagajnik; pisac“ (Redhouse 1988:618—619)³⁶. Upor. mak. *катип* „arh. pisar“ (PMJ); bug. *кѣтиб* „isto“ (БЕР 3:260); alb. *qatip* „zast. čatip, administrativni činovnik, pisar“ (FShS); rum. *chiatip* „isto“ (Tiktin I:513).

— sh. *dèlija* „naziv kojim nevesta oslovljava nekog od mladih muškaraca iz mladoženjinog roda“; *dèlinka* „naziv kojim nevesta oslovljava devojku ili žensko dete iz mladoženjinog roda“ prema tur. *deli* „hrabar, herojski; štetan, jak, snažan“ (Redhouse 1988:280)³⁷. Upor. mak. *делија* „delija; mlad, bujan čovek; junak“ (PMJ); bug. *делия* „neobuzdan čovek, luda glava“ (ПРОДД, БЕР 1:336); gr. *ντελής* „lud, sumanut; snažan vetar“ (НГРС); alb. *deli* „hrabar, junačan, smeo,

³³ O etimologiji v. Skok s.v. *téza*¹; Škaljić 1979:616; Knežević 1962:328.

³⁴ Još o tome v. Bjeletić 199:202, 204.

³⁵ Osnovno značenje reči u sh. jeziku je: „begova žena“, a oblika muškog roda *beg*: „titula muslimanskog vlastelina, plemića, velikog posednika“. O etimologiji v. Skok s.v. *běg*; Škaljić 1979:129; Knežević 1962:52; Stachowski 1963:157; Стаховский 1965:63—64.

³⁶ Osnovno značenje u sh. jeziku je: *čâtib, čâtîp* „administrativni činovnik, pisar“ (RMS). O etimologiji v. Skok s.v. *čâtîp*; Škaljić 1979:185; Knežević 1962:84.

³⁷ U rečniku se navode dve odrednice: *deli* 1. — pored gorenavedenih značenja za koja smatramo da su ih govornici sh. jezika imali u vidu koristeći reč pri obraćanju srođnicima, u turskom postoje i sledeća značenja: „lud, ludak, budala, idiot; besan, manijak; mahnit, divalj; ekscentričan, hirovit; blesav, nepromišljen; nagao, smeo“ i *deli* 2. „ist. neredovni pripadnik konjičke izvidnice“. Ostala značenja oblika *delija* u sh. jeziku su: „pripadnik nekog roda vojske u turskoj carevini; smeo, hrabar čovek, junak, junačina; krupan čovek, ljudina, gorostas; telesno lepo razvijen i naočit muškarac; kicoš, gizdavac“. O etimologiji v. Skok s.v. *dèli*; Škaljić 1979:210; Knežević 1962:99.

silovit, neustrašiv, deli; vrstan, čestit, valjan“ (FSHs, Čabej 1989:188); rum. *deliu* „lud, divalj; naziv turske konjičke čete“ (Tiktin II:27).

— sh. *dilber* „nadimak iz milošte muškom srodniku“; *dilbērka* „nadimak iz milošte ženskoj osobi“ prema tur. *dilber* „lepa žena, draga“ (Redhouse 1988:298)³⁸. Upor. mak. *дилбер* „(nar. poez. ubav, drag, gizdav) dilber“ (PMJ); bug. *дилбер* „lep, divan“ (ПРОДД, БЕР 1:389).

— sh. *aznādārka* hip. „ime odmila“ (Ovako novodovedene mlade predevaju imena čeljadma . . . omladini ženskoj *aznadarka*, *ađutanka*) prema tur. *hazinedar* „ist. blagajnik“ (Redhouse 1988:470)³⁹. Upor. mak. *азнар, азнарар* „arh. haznadar, blagajnik“ (PMJ); bug. *хазнарар, хазнарар* „isto“ (Геров); rum. *haznatar* „isto“ (Tiktin II:287).

— sh. *kadivica*, *kādīvka* „nadimak koji novodovedena mlada daje mlađoj ženi u kući“ prema tur. *kadife* „baršun“ (Redhouse 1988:577)⁴⁰. Upor. bug. *кадифе* „biljka, crveni štir, *Amaranthus paniculatus*“ (БЕР 2:131); gr. *κατιφές* „baršun“ (ΗΓΡС); alb. *kadife* „kadifa, svilena baršunasta tkanina“ (FSHs); rum. *catifea* „somot, kadifa“ (Tiktin I:454).

— *karāvīljka* „ime odmila koje snaha daje zaovi“⁴¹ prema tur. *karanfil* „baštenski karanfil, klinčić, bot. *Dianthus plumarius*“ (Redhouse 1988:604)⁴². Upor. bug. *каравиль* „cvet karanfil“ (БЕР 2:230).

— sh. *spāho* „nadimak djevera u Risnu u Boci“ (RJAZU) prema tur. *sipahi* „ist. konjanik (vlasnik lena u viteškoj službi), spahija; *učeno* onaj koji pripada vojsci“ (Redhouse 1988:1021)⁴³. Upor. mak. *спанја* „ist. turski feudalni konjanik; turski feudalac, veliki zemljoposjednik“ (PMJ); bug. *спяхня* „nekadašnji konjanik; vladalac nad selima i zemljom u tursko vreme“ (ПРОДД); gr. *σπαχής* „konjanik, jahač, kavalerista“ (ΗΓΡС); alb. *spahi* „spahija“ (FSHs); rum. *spahiu* „spahija (turski konjanik)“ (Tiktin III:471).

— sh. *vèztr* „ime odmila koje mlada daje deveru“; *vèztrka* „ime odmila koje mlada daje zaovi“ prema tur. *vezir* „ist. vezir; ministar“ (Redhouse 1988:1228)⁴⁴. Upor. mak. *везир* „ist. vezir“, *везирка* „vezirovica“ (PMJ); bug. *везир* „ministar u Otomanskoj imperiji“ (БЕР 1:129); gr. *βεζιρης* „vezir“ (ΗΓΡС); alb. *vezir* „isto“ (FSHs); rum. *vizir* „isto“ (Tiktin III:860).

³⁸ Ostala značenja reči *dilber* u sh. jeziku su: „dragi, dragan, onaj koji se voli; momak uopšte, obično mladi naočit muškarac; onaj koji voli da se udvara, koji osvaja ženske osobe“, a reči *dilberka*: „draga, dragana, ona koja se voli; mlada privlačna ženska osoba; zavodnica“. O etimologiji v. Skok s.v. *dilber*; Škaljić 1979:217—218; Knežević 1962:102.

³⁹ Osnovno značenje reči u sh. jeziku je: „aznadareva žena“. Za oblik muškog roda *aznadar* zabeleženo je samo značenje: „blagajnik“. O etimologiji v. Skok s.v. *hazna*; Škaljić 1979:323—324; Knežević 1962:147; Stachowski 1963:167.

⁴⁰ O etimologiji v. Skok s.v. *kadif*; Škaljić 1979:378; Knežević 1962:173.

⁴¹ Upor. *karavilj* „v. karanfil“.

⁴² O etimologiji v. Skok s.v. *kalöper*; Škaljić 1979:396.

⁴³ Osnovno značenje u sh. jeziku je: *spahija* „vlasnik velikog poseda, veleposednik, vlastelin“ (RMS). O etimologiji v. Skok s.v. *spāhija*; Škaljić 1979:570; Knežević 1962:302; Stachowski 1963:167.

⁴⁴ Osnovno značenje oblika muškog roda u sh. jeziku je: „titula visokog državnog činovnika na Istoku“, a oblika ženskog roda: „vezirova žena“. O etimologiji v. Skok s.v. *vèztr*; Škaljić 1979:641; Knežević 1962:346; Stachowski 1967:69—70.

— *vildanka* „često ime iz skupa sekundarnih imena koje mlada daje ukućanima i bližoj rodbini po dolasku u novi dom“ (Aleksinačko Pomoravlje, Bogdanović 1987:290)⁴⁵ prema tur. *fidan* „mladica, mlado drvo; biljka, sadnica, mladica“ (Redhouse 1988:372)⁴⁶.

— sh. *zumbulka* „naziv odmila koji novodovedena mlada daje mlađim ženskim osobama“ prema tur. *sümbül* „zumbul, bot. Hyacinthus orientalis“ (Redhouse 1988:1039)⁴⁷. Upor. mak. *зумбул* „isto“ (PMJ); bug. *зюмбюл* „isto“ (БЕР 1:670); gr. *ζουμπούλι* „isto“ (HGPC); alb. *sumbull* „puce, dugme; pupoljak, pup; Helichrysum arenarium, smilje“ (FShS); rum. *zambilă* „zumbul“ (Tiktin III:901).

U obraćanju se, kao što primeri pokazuju, upotrebljavaju lekseme iz tri semantička kruga: nazivi za označavanje društvenog statusa, prestižnih zanimanja, titule: *begovica, čata, aznadarka, spaho, vezir, vezirka*; atributi kojima se označavaju pozitivne ljudske osobine: *delija, delinka, dilber, dilberka*; nazivi bilja i cveća i njihove izvedenice: *kadivica, kadivka, karaviljka, vildanka, zumbulka*.

Treću grupu čine prelazni termini, tj. oni koji se u našem jeziku upotrebljavaju najčešće pri obraćanju (potpuno se uklapajući u prethodnu grupu turcizama), ali u turskom pored „nerodbinskih“ imaju i „rodbinska“ značenja, pa ne možemo pouzdano utvrditi koja od njih su bila relevantna za nosioce srpskohrvatskog jezika prilikom preuzimanja:

— sh. *ága* „odmila za oca ili starijeg srodnika“ (Tako devere ona /mlada/ nazove: Braca, Aga, Milošta ... Aga, ime ocu, stricu ili drugom nekom odraslijem rođaku kojim ga u tepanju zovu deca.) prema tur. *ağa* „(na selu) gospodar, gazda; lokalni veliki zemljoposjednik, aga; gospodin; zast. glavni sluga u domaćinstvu velikodostojnika; ist. aga (titula koja se nekada davala određenim činovnicima); pokr. stariji brat; stric“ (Redhouse 1988:18); tur. dijalekt. *aga* „stariji brat; otac“ (DS:74); *ağa* „otac“ (DS:78—79)⁴⁸. U RSANU ovaj oblik je definisan kao hipokoristik od *ága* „feudalni vlasnik zemlje nekada u Turskoj, čitluk-sahibija; starešina i vojnički čin u Turskoj; titula: gospodar, gazda (upotrebljava se samo za muslimanina)“. Verovatno su nosioci srpskohrvatskog jezika pri upotrebi ove reči imali u vidu upravo nerodbinska značenja turskog izvora, ali se ne može odbaciti ni uticaj rodbinskih značenja: za srpskohrvatski jezik bila bi relevantna značenja: „otac“ i „stric“ a za bugarski značenje „stariji brat“, upor. bug. *azo* „stariji brat“ (PBE)⁴⁹. Upor. još i mak. *aza* „aga“ (PMJ); bug. *aza* „počasno zvanje Turčina“ (БЕР 1:3);

⁴⁵ Upor. *vildān, vidān* „v. fidan, mladica, sadnica, izdanak“ i *vidān-bòjlja* „v. fidan-bojlja, mladić ili devojka visoka rasta a tanka struka“.

⁴⁶ O etimologiji v. Skok 1937—38:347; Škaljić 1979:282; Knežević 1962:125. Za razliku od pomenutih autora, Smailović 1977:526 izvodi ime *Vildan* iz arap. *wildān* „djeca, dječaci“, smatrajući da je oblik arapske množine ovde upotrebljen u jednini.

⁴⁷ O etimologiji v. Skok s.v. *zumbul*; Škaljić 1979:574; Knežević 1962:356.

⁴⁸ U rečniku su navedena još dva značenja: „kayınbirader; kayınbaba“. Za prvo značenje Redhouse 1988 s.v. *kayın* daje tumačenje: „brother-in-law“, pa ne znamo da li se radi o deveru, šuraku, svaku ili pašenogu, a za drugo: „father-in-law“, pa ne znamo da li se radi o svekru ili tastu.

⁴⁹ Vidi Mollova 1982:40.

gr. *ἀγάς* „*ist. aga; prenosno gospodin*“ (HFPC); alb. *aga* „*ist. aga*“ (FShS, Çabej 1988:14); rum. *aga* „*aga; policijski prefekt*“ (Tiktin I:130).

— sh. *čelèbija* „*naziv kojim nevesta oslovljava nekog od mlađih muškaraca iz mladoženjinog roda*“ (RSANU s.v. *dèlija*) prema tur. *çelebi* „*otmenog roda, obrazovan; gospodin, rafiniran, uglađen čovek; ist. princ; iza imena titula poštovanja za muškarca (u poslednje vreme često za nemuslimane); titula vođe Mevlevi reda; pokr. dever*“ (Redhouse 1988:246); tur. dij. *çelebi* „*dever*“⁵⁰ (DS:1118). Verovatno su nosioci srpskohrvatskog jezika imali u vidu nerodbinska značenja pri upotrebi ove reči u obraćanju srođnicima. Iz definicije date u RSANU se ne vidi na koje se mladoženjine srođnike misli, ali pošto su u pitanju mlađi muškarci, moguće je da se radi i o mladoženjinom bratu, tj. nevestinom deveru. U tom slučaju u obzir bi došlo i rodbinsko značenje termina koje semantički potpuno odgovara. U prilog tome govori i bug. *čelebak* „*dever*“ (Mollova 1988:32). Upor. još i mak. *челебија* „*arh. gospodičić, plemić*“ (PMJ); bug. *челеби, челебия* „*gospodin, gospodar*“ (ПРОДД); rum. *cilibiu* „*gospodin, titula koju Turci daju obrazovanim Evropljanima, titula učtivosti; fin. učtiv, uljudan, elegantan*“ (Tiktin I:531).

— sh. *kada* „*počasno zvanje koje nevesta daje svojim mlađim zaovama*“ (Kosovo i Metohija, Elezović 1932:269). U RSANU ovaj oblik je definisan kao hipokoristik od *kaduna* „*ugledna, otmena ženska osoba, dama; dobra domaćica (samo o Turkinji)*“ prema tur. *kadın* „*žena, matrona; gospođa*“ (Redhouse 1988:577). I najverovatnije to i jeste pravo izвориšte srpskohrvatskog oblika. Međutim, u turskom jeziku postoje i oblici koji fonetski (pa čak i semantički) više odgovaraju sh. *kada*: *kada* „*brat, sestra; stariji brat; mlađi brat; majčina sestra; starija sestra; drug, drugarica; srce, mila, draga*“, *kade* „*zaova, deveruša; mlađi brat; majčina sestra; očeva sestra; brat*“, *kadi* „*zaova, deveruša; majčina sestra; baba; onaj koji je najstariji u porodici; gospođa*“ (SDD:808, 809). Upor. mak. *kada, кадана, каданка, каданче* „*kaduna, kada*“ (PMJ); bug. *када, кадна* „*Turkinja, hanuma, muslimanka*“ (БЕР 2:129, 133); rum. *cađina* „*supruga Turčina, žena iz harema*“ (Tiktin I:413).

— sh. *sajbija* „*domaćin, muž*“ (Piroć, Zlatković 1988:666) prema tur. *sahib* „*posednik, vlasnik; zaštitnik, gospodar, patron; učeno drug, suprug, učenik*“ (Redhouse 1988:973)⁵¹. Imenicu *sajbija* sa ovim značenjem nalazimo u specifičnom kontekstu, u poslovici: *Žena bez sajbiju, konj bez oglavnik* (Zlatković 1988:368), ali semantički pomak „*gospodar*“ > „*muž*“ je uobičajen, i u mnogim krajevima se upravo termin *gospodar* koristi za nominovanje supruge. Čak i u turskom jedno od značenja ove reči je: „*suprug*“. Upor. mak. *сajбија* „*sajbija, sahibija; gospodar, domaćin*“ (PMJ); bug. *сajбия* „*domaćin, gospodar, vlasnik*“ (ПРОДД).

Analizom izloženog materijala došlo se do sledećih rezultata:

U prvoj grupi termina uočava se:

⁵⁰ U rečniku je dato tumačenje: „*kayınbirader*“ (v. napomenu 48), ali pretpostavljamo da je u pitanju isto značenje koje se daje i u Redhouse 1988:246.

⁵¹ Osnovno značenje u sh. jeziku je: „*vlasnik, gospodar*“ (RJAZU). O etimologiji v. Skok s.v. *saibija*; Škaljić 1979:542; Knežević 1962:281.

a) primarna semantička adaptacija⁵², tj. kod njih se javlja ili nulta semantička ekstenzija (dakle, nema razlike između modela i replike): *amidža, aratluk, badžan-nak, burazer, daidža, kain* ili suženje značenja: *đuvegija, anuma, inđa, karabet*;

b) sekundarna semantička adaptacija koja se ogleda u proširenju značenja. Semantički pomaci se uglavnom kreću u krugu rodbinskih značenja: *baba, balgaza, bika, čiča, eba, ala, ama, hama, mona, teza*. Sporadično se razvijaju i značenja koja izlaze izvan sfere rodbinskih: *akreba* „onaj koji je iz dobre porodice“, *bika* „žena, devojka kod muslimana“, *bula* „muslimanska žena; učiteljica ženske dece u mektebu“, *mona* „žena koja se pravi preterano pametna, mudrijašica“. Ovaj poslednji primer ilustruje drugu sekundarnu semantičku adaptaciju u toku koje pozajmljenica prolazi kroz proces pejorizacije (upor. Filipović 1986:66)⁵³. Nominacioni termini (koji su pretežno zastupljeni u prvoj grupi) doslednije i strože čuvaju izvorna značenja svojih turskih modela, jer se uglavnom koriste za nominovanje tačno određenog srodnika. Kad su u pitanju termini koji se javljaju i kao nominacioni i kao termini za obraćanje, npr. *baba, bula, mona*, veza između modela i replike je slabija i kod njih češće dolazi do proširenja značenja.

Druga grupa termina predstavlja zasebnu celinu koja zahteva drugačiji pristup i tretman. Već i način kvalifikovanja ovih reči u rečnicima, npr.: „ime odmila“, „počasno zvanje“, „naziv kojim nevesta oslovljava...“, „nadimak iz milošte“, „sekundarno ime“ ili u etnografskoj literaturi, npr.: „počasno ime“⁵⁴ ukazuje na specijalan status ovih imenica koje stoje na granici između apelativa i onima⁵⁵. Ova grupa termina je vrlo interesantna i sa stanovišta etnologije, etnolingvistike i sociolingvistike, što ovoga puta nije predmet našeg proučavanja⁵⁶. Mnogi

⁵² O primarnoj i sekundarnoj semantičkoj adaptaciji v. Filipović 1986:65—67, 155—181. U radu koristimo njegovu terminologiju.

⁵³ Iz definicije date u R SANU ne vidi se da npr. i reč *anuma* ima ponegde pejorativno značenje, kao što pokazuje citat: „Reći će se anuma i ženi koja se mnogo gospodi, a slabo joj pristaje“. Za ovu vrstu istraživanja vrlo je bitno da značenja termina budu precizno definisana a navedeni primer pokazuje da nije uvek tako. Kod turcizama je takode veoma važno utvrditi koje reči su upotrebljavali isključivo Turci, koje muslimani (među analiziranim terminima takvo određenje se u R SANU daje samo s.v. *āta*) a koje su prodrle i među hrišćansko stanovništvo. Nažalost, podaci iz opisnih i dijalekatskih rečnika nisu uvek dovoljno informativni u tom pogledu.

⁵⁴ „Zatim moja majka dozva žene u „vajat“, gde je došla i „mlada“ da pita kako će zvati „kućane“. Saopštiše joj za svakoga jedno novo počasno ime ili zadržase ono koje je već bilo nadenuto od žena dovedenih pre nje. Moj otac je ostao i za novu „mladu“ „gospodar“, prvi stric „braca“, a drugi „aga“, treći „deša“, moja majka „gospoda“, prva strina „nana“, moj stariji brat „Krasoje“, ja „soko“, moje sestre i rodake: „seja“, „lepojka“, „kadivica“ i „gospodica“. Uprkos dobroj želji „mlade“ da svakome da ime od milja, moja majka nije želela da se toliko trudi i svakome traži po jedno ime, pa reče „mladi“: „Zovi ih po imenu, jer znam, kad prođe jedna godina, umorićeš se i možda zvati krštenim imenom čak i one momke i devojke za koje sam ti saopštila ime“, što nas ostalu decu oneraspoloži.“ (Pavković 1992:152).

⁵⁵ O apelativima u onomastici postoji bogata literatura. O apelativnim antroponimima vidi npr. Суперанская 1978, a o apelativnim imenima u toponimiji vidi npr. Pešikan 1969. Međutim, ova zanimljiva grupa naziva, koliko je nama poznato, dosad nije podvrgnuta naučnoj analizi. Zbog svoje specifičnosti ona zaslužuje da bude predmet posebne studije.

⁵⁶ Indikativan je, npr., odnos između turcizama i domaće leksike u oblasti naziva za označavanje društvenog statusa, prestižnih zanimanja, titula. Pored turcizama: *spaho, čata, vezir, aznadarka, begovica, vezirka* (ovde verovatno spadaju i termini iz treće grupe: *aga, kada, sajbjija*), pri obraćanju

termini za obraćanje javljaju se i u funkciji ličnih imena, npr.: *Ago, Čelebija, Delija, Dilber, Kada, Spaho, Vezir, Vezirka, Vildana*⁵⁷ ili zoonima, npr.: *bula* „ime raznim domaćim životinjama (kobili, kravi, ovci, keruši i dr.)“, *vezir* „naziv i ime domaćim životinjama (konj, pas, nerast)“, *vezirka* „naziv i ime domaćim životinjama (koza, ovca)“, *dilber* „ime konju, petlu“, *dilberka* „ime kozi“. Pošto se ovde radi o onimima kod kojih, po pravilu, dolazi do desemantizacije, ne možemo na uobičajen način posmatrati odnos između modela i replike. Bitno je, međutim, da se konstatuje uočljivo prisustvo turcizama i u ovoj leksičko-semantičko-funkcionalnoj sferi.

U trećoj, prelaznoj grupi termini *čelebija, kada* i *aga* (u slučaju kada se mlada obraća deveru) imaju funkciju onima, a *sajbija* i *aga* (u tepanju ocu, stricu. . .) imaju karakteristike termina prve grupe.

Prisustvo većine analiziranih turcizama i u ostalim balkanskim jezicima⁵⁸ daje razmatranom problemu još jednu dimenziju — balkanski kontekst. Balkanski jezici u oblasti autohtonih rodbinskih naziva ne pokazuju nikakve specifično balkanske inovacije⁵⁹, ali im je zajednička crta prodor većeg ili manjeg broja turcizama u ovu sferu leksike. U radu smo, polazeći od srpskohrvatskog korpusa turcizama u oblasti rodbinskih naziva, navodili i njihove balkanske paralele. Tako se došlo i do delimičnog korpusa balkanskih turcizama u oblasti terminologije srodstva (vidi registar)⁶⁰. Njegova analiza rezultirala je određenim zapažanjima (uz sve ograde zbog nepotpunosti podataka koje smo imali na raspolaganju).

Od turcizama iz prve grupe u svim balkanskim jezicima se sreću paralele sh. *baba, bula, badžanak, hanuma*.

Termin *badžanak* u svim balkanskim jezicima zadržava izvorno značenje „pašenog“.

Termin *baba* se u svim balkanskim jezicima (sem srpskohrvatskog, gde je proširio značenje) odnosi isključivo na „oca“.

srodnici koriste se i domaće reči: *gospodar, pisar, gospodarka, kraljica* ili pozajmljenice iz drugih jezika: mađarizam *katan*, grecizam *despot*, talijanizam *adutanka*. Uočljiva prevaga turcizama svedoči ne samo o prestižu turskog jezika, već i o statusu Turaka u odnosu na domaće stanovništvo. Za razliku od toga, u oblasti naziva bilja i cveća krug domaće leksike je znatno širi. Pored turcizama: *vildanka, karaviljka, kadivka, zumbulka*, koriste se i domaće reči: *lepo cveće, konopljica, dinjka, dobrinka, drenjinica* (RSANU), *dragovilje, dragocmilje, milovilje, milocvijeće, milocmilje, neven, nevena, radovilje, cvijeće, cmilje* (zbirka reči za RSANU iz Vardišta kod Višegrada, sakupio Nikolić V.)

⁵⁷ Primeri su iz: Smailović 1977. Upor. grčka prezimena: *Άγάς, Βεζίρης, Βέης, Σπαής, Τσελεπής* (Vayacacos 1968:563—564).

⁵⁸ Bez obzira da li su u njih ušli neposredno ili posredno (kao što su, npr., mnogi turcizmi u rumunski ušli preko srpskohrvatskog, vidi Gămulescu 1974 s.vv. *bulă, cică, delie, spăhie*).

⁵⁹ Pudić 1978:117.

⁶⁰ Kompletan korpus bi se dobio presekom odgovarajućih korpusa svih balkanskih jezika. U bugarskom npr. pored navedenih turcizama postoje još i *абла, ана, гелин, джидже* (Родопи, passim), pa bi bilo zanimljivo ustanoviti da li se oni javljaju u još nekom balkanskom jeziku. Izloženi sh. materijal je homogen i zaokružen, mada verovatno nije u potpunosti iscrpen. Ipak, on dopušta izvođenje određenih zaključaka. Komparativni materijal koji je navođen kao ilustracija — nije potpun. Zbog nedostatka dijalekatskih izvora možda nisu uzete u obzir ni sve odgovarajuće paralele, a svakako ni sva relevantna značenja.

Termin *hanuma* u bugarskom, grčkom i rumunskom označava „Turkinju“, dok za srpskohrvatski, makedonski i albanski rečnici ne daju takva određenja⁶¹. Samo u srpskohrvatskom se javlja značenje „supruga“.

Termin *bula* u svim balkanskim jezicima (sem srpskohrvatskog, gde ima i rodbinska značenja) označava isključivo „Turkinju“ odnosno „muslimansku ženu“, s tim što u rumunskom razvija i pejorativno značenje „aljkavuša“.

Termin *amidža* posvedočen je u svim balkanskim jezicima sem grčkog i svuda označava „strica“ (u bugarskom je proširio značenje i na „bratučed“ i „stariji brat“).

Termin *kardaš* nije posvedočen jedino u albanskom. U svim ostalim balkanskim jezicima pokazuje sličan semantički razvoj. Od originalnog značenja „brat“ (koje nije sačuvano samo u srpskohrvatskom) razvila su se značenja „drug“ (srpskohrvatski, makedonski, grčki, rumunski) i „pobratim“ (srpskohrvatski, bugarski).

Termin *daidža* ima svoje paralele u bugarskom, albanskom i rumunskom i svuda označava „ujaka“.

Termin *čiča* se u značenju „stric“ javlja još u makedonskom, bugarskom i rumunskom. U bugarskom pored oblika muškog roda *чичо* postoji i oblik ženskog roda *чича* koji je i formalno i semantički bliži turskom izvoru. U rumunskom se pored osnovnog značenja „stric“ razvilo i značenje „stariji brat“. Samo u srpskohrvatskom je zabeleženo značenje „otac“.

Za srpskohrvatski, bugarski i albanski karakteristični su termini *hala* i *teza*. Srpskohrvatski (u nekim govorima) i albanski čuvaju izvornu semantičku diferencijaciju koju oni nose, dok su u bugarskom oba termina razvila i značenje „zaova“.

U srpskohrvatskom, makedonskom i bugarskom javlja se termin *baldaza* „svastika“, koji je samo u srpskohrvatskom razvio značenje „snaha“.

U srpskohrvatskom, grčkom i albanskom zabeležen je termin *burazer* koji je u srpskohrvatskom sačuvao izvorno značenje, u grčkom ga zamenio značenjem „pobratim“, a za albanski nemamo definiciju značenja.

Još se samo u bugarskom javljaju paralele sh. *aratluk*, *đuvegija*, *inda* i *kain*.

Termin *kain* u oba jezika čuva izvorno značenje „šurak“.

Kod termina *inda* u bugarskom je došlo do pomaka u pravcu značenja „strina“, dok se u srpskohrvatskom čuva jedno od izvornih značenja — „zaova“.

Kod termina *đuvegija* u srpskohrvatskom se čuvaju izvorna značenja „mladoženja; suprug“, a u bugarskom se sačuvalo izvorno značenje „zet“.

Termin *aratluk* je spornog porekla pa se ne može komentarisati.

U srpskohrvatskom i rumunskom javlja se termin *bika* „majka“, koji je u srpskohrvatskom razvio i značenja „kćer; žena, devojka kod muslimana“. Ako je tačno da su obe reči nastale iz tur. *bike*, onda su obe razvile sasvim nova značenja u odnosu na model.

⁶¹ Možemo pretpostaviti da se neutralno upotrebljena reč *hanuma* i u srpskohrvatskom odnosi na Turkinju, a da je stilski obojena kada se odnosi na hrišćanku (v. napomenu 53).

Za srpskohrvatski i albanski je zajednički termin *akreba*, koji je u albanskom sačuvao izvorno značenje, a u srpskohrvatskom — s jedne strane suzio značenje u „uža porodica čoveka sa ženom i decom“, a s druge — razvio prenosno značenje: „onaj koji je iz dobre porodice“.

Termini *ama*, *hama*, *karabet* i *mona* posvedočeni su samo u srpskohrvatskom pa se ne mogu smatrati balkanskim turcizmima.

Kad su u pitanju turcizmi druge grupe, najšire su rasprostranjene, tj. javljaju se u svim balkanskim jezicima paralele sh. *beg(ovica)*, *delija*, *spaho* i *vezir*. U svim jezicima osim grčkog zabeležena je reč *ćatib*, a paralele sh. *aznadar(ka)* posvedočene su još u makedonskom, bugarskom i rumunskom. Za srpskohrvatski, makedonski i bugarski zajedničke su reči *dilber* i *sajbija*. Izvedenice od naziva cveća, prema našim izvorima, javljaju se samo u srpskohrvatskom, dok su sami nazivi cveća rasprostranjeni u svim balkanskim jezicima — *zumbul*, u bugarskom — *karavilj*, *kadifa* (u albanskom, grčkom i rumunskom ova reč je zadržala svoje izvorno značenje „baršun“). Nazivu *vildanka* nismo našli balkanske paralele. U svim balkanskim jezicima ove reči su uglavnom zadržale svoja izvorna značenja, manje ili više modifikovana, ali nigde osim u srpskohrvatskom nemaju funkciju onima.

I turcizmi treće grupe su široko rasprostranjeni.

Termin *aga* se javlja u svim balkanskim jezicima čuvajući svoje izvorno značenje, a samo u srpskohrvatskom i bugarskom ima i rodbinska značenja.

Termini *čelebija* i *kada(na)* imaju isti areal i sličnu sudbinu. Posvedočeni su u svim jezicima osim grčkog i albanskog i svuda čuvaju svoja izvorna značenja, a samo u srpskohrvatskom se javljaju i u funkciji onima. Jedino je u bugarskom preuzeto i rodbinsko značenje prvog termina: „dever“.

Termin *sajbija* je zajednički za srpskohrvatski, makedonski i bugarski. U sva tri jezika zadržava izvorno značenje, a samo u srpskohrvatskom razvija i značenje „muž“.

Leksičke pozajmljenice u okviru balkanskih jezika imaju veliki značaj u formiranju balkanskog jezičkog saveza⁶². U istraživanju leksičkih „kulturno — istorijskih“⁶³ uzajamnih veza na Balkanu važno mesto zauzimaju turcizmi u oblasti terminologije srodstva. Ovaj problem zahteva daleko opsežnija istraživanja, kako na materijalu srpskohrvatskog, tako i na materijalu svih ostalih balkanskih jezika. Kada se na raspolaganju budu imali kompletni korpusi turcizama u oblasti terminologije srodstva moći će se utvrditi njihov semantički razvoj u svakom jeziku ponaosob kao i eventualni opšalebalkanski semantički pomaci.

⁶² Десницкая 1988:147.

⁶³ Оп. cit.:134.

REGISTAR termina po jezicima⁶⁴**albanski**

aga
akraba
axhë
baba
babë
baxhanak
beg
bej

birazer
bullë
dajë
deli
hallë
hanëmë
kadene
kadife

mixhë
qatip
spahi
sumbull
teze
vezir

bugarski

aga
аго
але
амуджа
аратлик
аретлик
баба
баджанак
балдъза
бег
бей
була
везир
гюве
гювьо

даия
дайчо
делия
дилбер
зюмбюл
инге
ингя
када
кадифе
кадъна
каинна
каинчо
каравиль
кардаш
кятиб

сајбия
спахия
тезе
тејза
теска
тиза
хазнадар
хазнатар
хала
ханъма
челебак
челеби
челебия
чича
чичо

grčki

ἀγάς
βεζίρης
ζουμπούλι
καρντάσης

κατιφές
πλαμπάς
πλατσανάκης
μπέης

μ(ου)ραζέρης
ντελής
σπαχής
χα νο ύμ

makedonski

aga
азнар
азнатар
анама
анамка
анка
апо
баба
балдаза
бацанак

бег
беговица
була
везир
везирка
делија
дилбер
зумбул
када
кадана

каданка
каданче
кардаш
катип
сајбија
спаија
челебија
чичко
чичо

rumunski

aga
baba
bădzănac
bădzinac
băginac

bei
bîc
bîcă
bîginac
bulă

cadînă
cardaş
catifea
chiatip
ciçi

⁶⁴ Oblici koji su dati kurzivom nemaju rodbinsko značenje.

ciciā	đaiā	<i>spahiu</i>
<i>cilibiu</i>	<i>deliu</i>	tsitsā
ciuce	<i>hanîmā</i>	vizir
ciucā	<i>haznatar</i>	<i>zambilā</i>
čiča	miğ	
srpskohrvatski		
aga	bula	kada
ahretl'k	burazer	kadivica
akreba	čelebija	kadivka
ala	čiča	kaduna
ama	ćata	kain
amidža	ćatib	karabet
anama	ćatip	karaviljka
anoma	dada	kardaš
anuma	daidža	kreba
aratluk	deda	lala
aznadar	delija	nana
aznadarka	delinka	mona
baba	dilber	sajbija
badžanak	dilberka	spahija
badžanog	đuvegija	spaho
badžanok	eba	sud-anasi
badženak	ebejka	sut-ana
baldaza	ekreba	teza
baldeza	enda	vezir
balduza	enga	vezirka
balgaza	hala	vidan
balg'za	hama	vidan-bojlja
balteza	hanuma	vildan
b'ldiza	inda	vildanka
beg	jenda	zumbulka
begovica	jenga	
bika	jenjga	
turski		
aga	bola	inge
ağa	böle	kada
ahretlik	bula	kade
akraba	bullā	<i>kadın</i>
amca	cice	kadi
ame	cici	<i>kadıfe</i>
amıca	čelebi	karabet
amma	çice	<i>karanfil</i>
amuca	çiçe	kardaş
āratlık	dayı	<i>kâtib</i>
ārātlık	<i>deli</i>	<i>kâtip</i>
āretlik	<i>dilber</i>	kayın
āratluk	ebe	mona
āratluq	<i>fidan</i>	sahib
baba	güvegi	<i>sipahi</i>
bacanak	güveyi	<i>sümbül</i>
baldız	guveyi	teyze
<i>bey</i>	hala	vezir
bılla	hale	yenge
bike	hanım	
birader	<i>hazinedar</i>	

BIBLIOGRAFIJA

- Actes* *Actes du premier congrès international des études balkaniques et sud-est Européennes VI*, Linguistique, Sofia, 1968.
- BER *Български етимологичен речник* 1—3, София, 1971—1986.
- Бернар 1982 Бернар, Р., Българистични изследвания (članak: Българско було „воал“, булка „млада жена“), София.
- Bjeletić 1994 Бјелетић, М., Терминологија крвног сродства у српскохрватском језику, ЈФ L, 201—209.
- Bogdanović 1987 Богдановић, Н., Говор Алексиначког Поморавља, СДЗБ XXXIII, 7—302.
- Čabej 1988 Čabej, E., *Studime gjuhësore VIII*, Prishtinë.
- Čabej 1989 Čabej, E., *Studime gjuhësore IX*, Prishtinë.
- Десницкая 1988 Десницкая, А. В., Типы лексических взаимосвязей и вопросы образования балканского языкового союза, *Славянское языкознание* (X. Международный съезд славистов), Москва.
- DS *Türkiyede Halk Ağzından Derleme sözlüğü I—IX*, Ankara 1963—1977.
- Đorđević 1984 Ђорђевић, Т., Наш народни живот 2 (poglavlje: Белешке из живота, обичаја и веровања у Турака), Београд.
- Elezović 1932 i 1935 Елезовић, Г., Речник косовско-метохиноског дијалекта, СДЗБ IV и VI.
- ЭССЯ *Этимологический словарь славянских языков* 1—21, Москва 1974—1994.
- FGjSSh *Fjalor i gjuhës së sotme shqipe I—II*, Prishtinë 1981.
- Filipović 1991 Филиповић, М., *Човек међу људима* (rad: Сродство по млеку код јужних Словена), Београд.
- Filipović 1986 Filipović, R., *Teorija jezika u kontaktu*, Zagreb.
- FShS *Fjalor shqip — serbokroatishit*, Prishtinë 1981.
- Gămulescu 1974 Gămulescu, D., *Elemente de origine sîrbocroata ale vocabularului dacoromân*, Bucureşti — Pančevo.
- Георгиева, Московва, Радева 1971 Георгиева, И., Московва, Д., Радева, Л., Роднинските названия у нас, *Известия на Етнографски институт и музеј* 13, София, 271—285.
- Геров Геров, Н., *Речник на българския език* 1—5, София 1975—1978.
- Hendriks 1976 Hendriks, P., *The Radožda — Vevčani Dialect of Macedonian*, Lisse.
- JФ *Јужнословенски филолог*, Београд.
- Кнежевић 1962 Кнежевић, А., *Die Turcismen in der Sprache der Kroatien und Serben*, Meisenheim am Glan.
- Koneski, Vidoeski, Jašar-Nasteva 1968 Koneski, B., Vidoeski, B., Jašar-Nasteva, O., Distribution des balkanisms en macédonien, *Actes*, 517-546.
- Krajni 1968 Krajni, An., Bref aperçu des emprunts turcs à l'albanais, *Actes*, 873—885.
- Mijatović 1983 Мијатовић, Ј., Прилог познавању лексике српских говора у Мађарској, *Прилози проучавању језика* 19, Нови Сад, 149—177.
- Milas 1903 Milas, M., Današnji mostarski dijalekat, *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 153, Zagreb, 47—97.
- Mitrović 1984 Митровић, Б., *Речник лесковачког говора*, Лесковац.
- Mollova 1982 Mollova, M., Quelques turcismes en a- dans les langues serbocroate et bulgare, *Linguistique Balkanique* XV/2, Sofia, 37—66.
- Mollova 1988 Mollova, M., Sur quelques turcismes en bulgare, ЈФ XLIV, 29—44.
- НГРС Хориков, И. П., Малев, М. Г., *Новогреческо — руский словарь*, Москва 1980.

- Pavković 1962 Pavković, N. F., Društvene i običajno-pravne ustanove, Zbornik: Etnološko-folkloristička ispitivanja u Imljanima, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu* (E) n.s. XVII, Sarajevo, 117—139.
- Pavković 1992 Павковић, Н. Ф., *Етнографски записи Јеврема Грујића*, Српски етнографски зборник ХСVI, Београд.
- Pešikan 1969 Пешикан, М., Разликовање властитих и апелативних имена у топонимији, *Наш језик* н.с. XVII/5, Београд, 257—263.
- Pudić 1978 Pudić, I., Verwandtschaftswörter in den Balkansprachen, *Actes du IIe congrès international des études du sud-est Européen*, tome IV, Linguistique et littérature, Athenes, 111—117.
- Radić 1990 Радич, П., Цртице о говору села Мрче у куршумлијском крају, СДЗБ XXXVI, 1—74.
- РБЕ *Речник на българския език* 1—5, А-закпуване, София 1977—1987.
- Redhouse 1988 *Redhouse Türkçe — İngilizce Sözlüğü*, Istanbul.
- RJAZU *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* I—XXIII, Zagreb 1880—1976.
- PMJ *Речник на македонскиот јазик*, Скопје 1986.
- RMS *Речник српскохрватског књижевног језика* I—VI, Нови Сад 1967—1976.
- Родопи Георгиева, И., Москова, Д., Системата на родство в средните Родопи, *Родопски сборник* IV, София 1976, 79—113.
- ПРОДД *Речник на редки, остарели и диалектни думи в литературата ни от XIX и XX век*, под редакцијата на Стефан Илчев, София 1974.
- RSANU *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, А — подготвуо, 1—14, Београд 1959—1989.
- Scurtu 1966 Scurtu, V., *Termenii de înrudire în limba româna*, București.
- SDD *Türkiyede Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi*, Istanbul 1939.
- СДЗБ *Српски дијалектолошки зборник*, Београд.
- Севортян 1974—1989 Севортян, Э. В., *Этимологический словарь тюркских языков*, Москва 1974—1989.
- Skok 1937—38 Skok, P., Prilozi proučavanju turcizama u srpskohrvatskom jeziku, *Slavia* XV, Praha, 166—190, 336—366, 481—505.
- Skok Skok, P., *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* I—IV, Zagreb 1971—1974.
- Smailović 1966—67 Smailović, I., Značajan prilog našoj leksikografiji: Abdulah Škaljić — Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku, Sarajevo, 1965, *Jezik* XIV/2, Zagreb, 38—55.
- Smailović 1977 Smailović, I., *Muslimanska imena orijentalnog porekla u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo.
- SP *Słownik prasłowiański* I—VI, Wrocław 1974—1991.
- Stachowski 1963 Stachowski, S., Die osmanisch-türkischen Lehnwörter im Serbokroatischen und ihre Bedeutung für die historische Phonetik des Osmanisch-türkischen, *Folia Orientalia*, IV/1962, Kraków, 141—170.
- Стаховский 1965 Стаховский, С., Заметки о методологии этимологических исследований турецких заимствований в сербохорватском языке, *Этимология* 1964, Москва, 56—69.
- Stachowski 1967 Stachowski, S., Studia nad chronologią turcyzmów w języku serbsko-chorwackim, *Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego CXLV, Prace językoznawcze* 18, Kraków.
- Stijović 1990 Стијовић, Р., Из лексике Васојевића, СДЗБ XXXVI, 119—380.
- Суперанская 1978 Суперанская, А. В., Апеллятив — онома, *Имя нарицательное и собственное*, Москва.
- Šaur 1975 Šaur, V., *Etymologie slovanských příbuzenských terminů*, Praha.
- Škaljić 1979 Škaljić, A., *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo.
- Tiktin Tiktin, H., *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, 2., überarbeitete und ergänzte Auflage von Paul Miron, I—III, Wiesbaden 1986—1989.

Vayacacos 1968	Vayacacos, D. V., Noms de famille néogrecs dérivant de mots à signification de grades, titres et offices militaires et administratifs, <i>Actes</i> , 559—564.
Vujović 1969	Вујовић, Л., Мрковићи дијалекат, СДЗб XVIII, 73—398.
Zlatković 1988	Златковић, Д., Пословице и поређења у пиротском говору, СДЗб XXXIV, 341—683.
Zovko 1902	Zovko, I., Rodbinski nazivi u Herceg-Bosni, <i>Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena VII</i> , Zagreb, 369—381.
Živković 1987	Живковић, Н., <i>Речник пиротског говора</i> , Пирот.

Резюме

Марта Бјелетић

ТУРЦИЗМИ В СЕРБСКОХОРВАТСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ РОДСТВА И СВОЙСТВА

Сербскохорватскую терминологию родства и свойства характеризует наличие большого числа заимствований турецкого происхождения, среди которых выделяются три группы:

1. Термины, источники которых в турецком языке также принадлежат к сфере родственной терминологии. Эта группа лексем подразделяется на две подгруппы:

а) термины, сохранившие все или только некоторые из подлинных значений своих турецких источников, нпр.: *amidža, aratluk, badžanak, burazer, đuvegija, anuma, inča, kain, karabet*;

б) термины, у которых произошел семантический сдвиг, т. е. подлинные „родственные“ значения или заменены другими „родственными“ значениями или к ним добавлены новые „родственные“ или „неродственные“ значения, нпр.: *akreba, baba, balgaza, bika, bula, čiča, eba, ala, ata, kardaš, mona, teza*.

2. Термины, происшедшие от слов, которые в турецком языке находятся за пределами родственной терминологии. Эта группа лексем состоит в основном из слов, не считающихся собственно терминами родства и использующихся исключительно в качестве терминов обращения, нпр.: *begovica, čata, delija, dilber, aznadarka, kadivica, karaviljka, spaho, vezir, vildanka, zumbulka*.

3. Переходные термины: *aga, čelebija, kada, sajbija*.

Так как большинство приведенных сербскохорватских терминов имеет свои параллели в остальных балканских языках, их надо считать балканскими турцизмами.